

харақатлар, кечинмалар орқали тасвирланган. Сюжет эса реал воқееларга яқинлаштирилган, янги ижтимоий мазмун билан бойитилган. Бу жиҳатдан дoston воқеалари кўпроқ ўзбек эртаги вариантыга монанд келади. Чунончи, ҳар иккаласида ҳам қахрамонлар оддий халқ вакиллари бўлиб, эртақда Ҳасан ўтинчи, дostonда эса камбағал Отабойнинг ўғиллари – Омон ва Аширди (Қорақалпоқча эртақ вариантыда – Жонсап шоҳ ўғли – С.Ж.). Улар характери бeлгилoвчи хусусият – ҳалол меҳнат билан яшаш ва ёвузликка мурасасизликдир.

Ўзбек ва қорақалпоқ эртақлари вариантыдаги сюжет асосини ташкил қилувчи қуйидаги мотивга диққат қилайлик: Бир маккор кимса ёвузлик билан бойиш йўлини топади. У бозорда юриб, “қирқ кун боқаман, бир кун иш буюраман” деб жар солади ва шу хизмати эвазига йигитларни ҳўкиз териси тўлимига солади, тўлимни эса бургут баланд тоғ тепасига чиқариб ташлар экан. Тоғ усти олтинга кон бўлиб, ундан тушишнинг иложи йўқ. Пастда қолган маккор йигитлар думалатган олтинларни туяга юклаб қочиб қолар экан. Тепадаги киши эса ўлимга маҳкум. Эртақлар вариантыдаги сюжетни умумлаштирувчи бу каби анъанавий мотивлар ифодасида ҳар иккала халққа хос ҳикоявий усулни, образлар талқини ва бадиият бeлгиларини кўрамыз. Чунончи, маккор кимса ҳар иккала эртақ ва дoston матнида савдогар бўлиб, ўзбекча вариантда Хўжа Бозиргон [6:94], қорақалпоқ эртагида Хидир деб аталади [5:67]. Унинг тузоғига илинган йигитлар ҳар иккала эртақлар матнида Ҳасан ва Жонсап, дoston вариантыда эса Ашир ва Омон бўлиб, маккордан қутулишда ҳар бирининг ўз йўли бор. Эртақларда Ҳасан ва Жонсап биринчи марта тоғ тепасига чиқиб, абжирликлари туфайли яна ерга тушишади (бири бургутнинг, иккинчиси парининг ёрдамида – С.Ж.). Иккинчи марта яна ёвуз савдогарга учрайди, бу гал унинг ўзини тўлимга солишади ва жазолашади. Дoston матнида эса бу ечим бошқачарoқ [5:84]. Ашир ва Омон унинг хизматига рози бўлишгач, маккор уларни қирқ кун боқади, минг тилло беради ва

ниҳоят бир кунлик иш буюриш учун тоғ томон олиб келади. Йўлда Омон нуроний чолга дуч келиб, савдогарнинг ёвуз ниятидан огоҳ бўлади. Савдогар тери тўлимини (бу сафар қўй терисидан – С.Ж.) тайёрлаб, Аширни унга тикмоқчи бўлиб турганда Омон етиб келади ва ака-укалар тўлимга ёвузнинг ўзини солишади. Бургут кўтариб, тоғ тепасига қўйган тўлимдан чиққан савдогар энди олтинларни пастга – йигитларга думалатишга мажбур бўлади. Савдогарнинг ялиниб, ёлворишларига ишонган ака-укалар унга шафқат қилишмоқчи бўлишади. Лекин уни тоғдан пастга туширишнинг иложи йўқ. Айни ўринда ака-укалар киёфасидаги инсонийлик хусусиятлари намоён бўлади.

Англашиладики, дoston матнига асос бўлган бу мотивлар эртақдан ўзлашиш жараёнида фантастик бeлгиларни реал ҳаётий хусусиятларга алмаштира бошлаб, янги жанр компонентига айланиб қолган. Персонажлари оддий тоифага мансуб бўлган дostonларда уларнинг характери ижтимоий зиддиятга, адолатсизликка қарши курашда очилади. Ёвуз савдогарнинг макри шундай адолатсизлик кўринишларидан бири бўлиб, унинг ака-укалар томонидан қош этилиши анъанавий эпик ечимдир. Эртақнинг қорақалпоқча вариантыда савдогарнинг хийласи Жонсапнинг саргузаштлари соясида тасвирланса, ўзбекча вариантда асосий диққат ўша хийлани рад этишга қаратилган. Ҳар иккала эртақдаги ана шу муҳим эпизод ўзаро уйғунлашиб, дostonнинг эпик негизини ташкил этганки, бу ижтимоий – маиший мавзунини кўтаринки усулда баён этишга имкон берган.

Хулоса қилиб айтганда, ғоявий-бадиий жиҳатдан юксак асарлари билан халқ донолигининг ҳайратомуз ижод сарчашмасидан қониб баҳра олган, унинг гўзал ва бетакрор намуналарида маънавий бойлигимизнинг кўз илғамас қирраларини кўра билган атоқли сўз санъаткори Қурбонбой жирoв ўз ижодий лoбoраториясида ўзбек ва қорақалпоқ халқ эртақчилиги ва дostonчилиги анъаналаридан фойдаланишнинг мумтоз намунасини намоиш этган.

Адабиётлар

1. Мирзаев Т. Халқ бахшиларининг эпик репертуари. -Тошкент: «Фан», 1979.
2. Булбул тароналари. Беш томлик.1-том. -Тошкент: «Фан». 1989.
3. Саидов М. Ўзбек халқ дostonчилигида бадиий маҳорат. -Т.: «Фан». 1969.
4. Максетов К. Каракалпакский эпос. -Т.: «Наука». 1977.
5. Қорақалпоқ фольклори. 1-том. -Нукус: 1997.
6. Ўзбек халқ эртақлари. 1-том. -Т.: Ғ.Ғулом нашриёти. 1963.

РЕЗЮМЕ

Мақолада Қурбонбой жирoв ижодий меросининг ўзбек ва қорақалпоқ адабий муҳитида тутган ўрни ва аҳамияти ҳақида сўз юритилган. Қурбонбой жирoвнинг эртақчилиги ва дostonчилиги анъаналаридан фойдаланиш маҳорати таҳлил этилган.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящается раскрытию места и значения творческого наследия Курбанбая жираву в узбекской и каракалпакской литературной среде. Проанализировано мастерство использования традиций сказок и эпосов в творчестве Курбанбая жираву.

SUMMARY

The article is devoted to the disclosure of the place and significance of the creative heritage of Kurbanbay jirau in Uzbek and Karakalpak literature. There have been analyzed the skill of using the traditions of fairy-tales and epodes in the creation of Kurbanbay jirau.

«ШӘРЬЯР» ДӘСТАНЫНДАҒЫ ГҮЛШАРА ОБРАЗЫ ЖАСАЛЫҒЫНЫҢ ГЕЙПАРА МӘСЕЛҒЕЛЕРИ

Ш.Кеңесбаева – таяныш докторант

Әжинияз атындағы Нәкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: «Шарьяр» дostonи, идея ва образ, бош қахрамон образи, образ ва конфликт, реалистик ва ҳаёлий фантастик образлар.

Ключевые слова: дастан «Шарияр», образ главного героя, образ и конфликт, реалистический и задуманно-фантастический образ.

Key words: epos «Shariyar», the main character, character and conflict, realistic and imaginative characters.

Ҳәр қандай көркем шығармадағы, ол, мейли, айтылажақ ой-пикир, бул көркем мийрасларда формалық, мейли, жазба әдебиятлық дәретпе болсын, жаратылған қахарманлар образы менен тиккелей

байланыссы. Себеби, сюжет-характердің, образлардың рауажланыу тарихы болатуғыныңдай, шығармадағы айтылажақ ой-пикир, тийкаргы идея сол дәретпед жаратылған қахарманлар образы арқалы сәулетениу табады.

Көпшилик жағдайда көркем шығармадағы айтылажақ тийкаргы ой-пикир автор идеясы болып табылады. Ал, авторлық идея болса, әлбетте, ол жаратқан қахарманлар образы арқалы берилип барылады.

Мине, усы сыяқлы хәр қандай ири эпослық шығарма болған дәстанлардың да көркемлик өзгешелиги, қахарманларының образы олардың идеялық бағыты менен тығыз байланыссы. Эпос қахарманларының образы жырауларымыз тәрәпинен оғада бай әдебий усыллар арқалы дәретиледи.

Дәстанлар да қахарманлардың образын таңлау хәм жаратуу аңсат емес. Бул оғада жууапкерли уазыйпаны иске асырып, тыңлаушылардың кеуиллеринен шығуу ушын жыраулар өзлериниң талантын, билимин, дунья танымын, турмыс хәдийселерине терең көзқарасын иске салған. Мазмунның формасы сәйкес келиуи ушын үлкен шеберлик талап етилген. Хәр қандай қахарманлық хәдийселерди, шым-шытырық уақыяларды, қыян-кески тартысларды сүүретлеу ушын қахарманлар образларын жасау талап етиледі. Бул уазыйпа эпослық шығармаларда өз дәуирине сай өзгешеликлер менен шешиледи.

«Шәрьяр» дәстаны қахарманларының образы тосаттан пайда болған емес. Адамлардың тәғдири, турмыстағы қарама-қарсылықлар, әдиллик пенен әдилсизликтің тартысы, жақсы нийетке умтылуу туйғылары хәм тағы басқаларда хәдийселер «Шәрьяр» дәстанының тийкаргы өзегин қурайды. Халықтың рухый әрманлары, сол әрманларға жетисиу жолындағы қыйыншылықлар дәстанда оғада терең сүүретленеди.

«Шәрьяр» дәстанының мазмунында басқа қарақалпақ дәстанларындағыдай уақыялар өз көринисин табады. Сондай-ақ, дәстанда қарақалпақ халқына кеңнен мәлим ертеклерге ғана тән қыяллы хәдийселер: балалардың ақылға уғрас келмейтуғын дәрежеде ай, биреуиниң күн болып көриниуи, балалардың суу астында өлмеуи, қолынан түрли бәле келетуғын мастан кемпир, мәккар тоғыз ханым, суудың, тастың, шөлдің сөйлеулері, хайуанларға тил питиуи, жыланлардың адам келбетине келиуи, жер астындағы патшалық, дууаның күши менен қалалардың көшип жүриуи усындай сүүретлеу усылларына киреди.

Жоқарыда айтып өтилген хәдийселер «Шәрьяр» дәстанындағы қахарманлар образын жасауға үлкен шеберлик пенен пайдаланылады. Мине, усындай ертеклер менен әпсаналардың қыяллы әжайып хәдийселердің дәретилу усылларынан пайдаланып дәретилген «Шәрьяр» дәстаны қарақалпақ халқының даңқлы жыраулары тәрәпинен әсирлер дауаында жетилдирген. Сонлықтан, «Шәрьяр» дәстаны шын мәнисиндеги халық поэзиясының жайнаған үлгиси.

«Шәрьяр» дәстанының идеялық мазмуны халық турмысы менен тығыз байланысқан хәм талантлы жыраулардың дунья көзқарасынан ғәрезли болған. Сондай-ақ, бул дәстанда да, қарақалпақ халқының басқа да уллы дәстанларындағыдай жаманлық пенен жақсылықтың, әдиллик пенен әдилсизликтің қарама-қарсылықтары, адамылық пазыйлетлер терең сүүретленеди. Ақырында әдиллик, жақсылық, адамгершилик жаманлық пенен әдилсизлик үстинен жениске ериседи.

«Шәрьяр» дәстанының баслы қахарманлары Шәрьяр, Әнжим, Гүлшара - әдиллик тәрәпинде туратуғын адамлар. Оларға қарсы хәрәкет ислеуши тоғыз ханым, мәккар мастан кемпир, Бүлбилгөя хәм

тағы басқа да майда-шүйде адамлар унамсыз күшлердің ийеси болып табылады.

Сонлықтан, «Шәрьяр» дәстанының қахарманларын унамсыз хәм унамлы образлар сыпатында еки топарға бөлиуге болады. «Шәрьяр» дәстанындағы өзиниң қоспалы, рәнбәрең хәрәкетлері менен тыңлаушыны таң қалдыратуғын образлардың бири-Шахидарап патша. Бул жерде биз мыналарды айтып кетиуимиз керек. Қарақалпақ дәстанларындағы хәмме образлар күшли гиперболизация ямаса бизиң тилимиз бенен айтқанда асырып, шарықлатып сүүретлеу арқалы жасалады. Олар ертекке тән асырып айтыушылық, қыял-әпсана, күшли фантастика көп қолланылады. Мине, «Шәрьяр» дәстанында да усындай қыяллы элементлер турмыс хақықатлығы менен шебер ушластырылады. Дәстанда дәретилген образлар оның идеялық бағдары менен хәм көркемлик, сюжеттик, композициялық өзгешелиги менен тығыз байланыста жасалады.

«Шәрьяр» дәстанының бас қахарманларының бири Шахидарап патшаның образының қоспалы, қызықлы, адам таңқаларлық дәрежеде дәретилгенин жоқарыда айтқан едик. Сөзимиздің дәлили сыпатында мысаллар келтирип көрейик. Бурыннан қарақалпақ халқының арасына кеңнен мәлим болып, хәзир пүткіл дуньяға даңқы кеткен «Шәрьяр» дәстанының Қуламет жырау хәм Өтенияз жырау вариантларында Шахидарап патша атаклы ел ийеси болса да, тахт ийеси болғандай перзент көре алмаған шахс сыпатында сүүретленеди. Ол соның салдарынан бийшаралық халға түседі. Патшаның бундай халаты фольклорист-илимпаз Қ.Мақсетов тәрәпинен жазып алынған Өтенияз жырау, Ә.Шамуратов тәрәпинен жазып алынған вариантларында, биринде қара сөз бенен, екіншисинде поэтикалық қатарлар менен берилсе де, екеуи бир мәнисти: перзент дағына түскен атаклы патшанының бийшаралық халатын ашып береді. Бундай мусаллат басына түскен Шахидарап ел ийеси құдиретли патша емес, ал әпиуайы бир адам сезимине ийе инсан болып көринеди. [1:76-78]

Ертедеги әйем заманда, о Әриптиң халқында, Емен деген журтында, Сулайман тахтына минген, бәршелерди бир көзде көрген, Шахидарап патша дуньяға келди, жасы қырық беске барды, тоққыз хаял алды, я улдан, я қыздан перзент нышан көре алмады. Патша турып ойлайды, ат басындай сом жүрегі қанаға сыймай туулады. Дуньясы қурысын нетейин, жасым қырық беске келди, тоққыз хаял алдым, я улдан, я қыздан перзент нышан көрмедім. Темирден хаса қолға алып, темирден геуиш кийип, «Хәзирети кәбаға хәжире болып кетейин» деген патшаның көкирегине бир қыял пайда болды. Елдің алды жатқан соң, от қызылы сөнген соң, алтын тахтан түседі, етек-пешин кеседі.

Қәлендер сыпатта болып,
Көшепазлық етеди,
Бәлент көше, пәс көше,
Тар көшени аралап,
Жолға рауан болады,
Ярым ақшам ауған соң,
Бир қаладан шығады,
Ол қаладан шығып,
Тауларды, кумды аралап,
Шайтанның қайтқан уақтында
Периште жүрген шақтында,
Бир елатқа келеди. [2:15]

Мине, көрип отырғанымыздай, құдиретли патша Шахидарап қарапайым адам сыяқлы сезимге ийе.

«Шәрьяр» дәстанының Қуламет жырау вариантында да перзент дағының дәртинен тахтынан безип, басын алып баратырған Шахидарап патшаның анышлы халы оғада ширели сөзлер менен шебер бериледи:

Бурынғы әйем заманда,
Ол заманның қәдиминде,

Ай менен күнди жаратты,
Ай менен күннің астында,
Адам атаны дөретти,
Ол атаның перзенти,
Кими динсиз кәпир болды,
Кими мусылман өгтти,
Көп ноғайдың ишинде,
Дарапша хан өгтти,
Он еки жасына келип,
Әдалат тахтына минди,
Патшалық даўранын сүрди,
Тоғыз зайпа алды,
Алтмыш үш жасына келди,
Сакалы аппақ қуғарды,
Бирақ хеш перзент болмады,
Патша қыял егтти,
Перзентсиз тахта бийпаян,
Зүриятсыз тахты ол талан,
Тахты қурысын нетейин,
Малы қурысын қәйтеин,
Мен тахтымнан түсейин,
Кийимимди шешейин,
Ийниме жәнде илейин,
Перзент ушын зар жылап,
Кәбаға тауап етейин. [2:37]

Атақлы қарақалпақ жыраулары Өтенияз, Қуламет, Қыяс, Жумабай, Есемурат, Әжимурат жыраулар Шахидарап патшаның унамлы тәрептерин кең түрде ашып көрсетіуі ушын, оның басынан кеширген аўыр, драмалық кеширмелерди оғада шебер тил менен жеткізеді.

Шахидарап патша өзинің сүйикли қостары Гүлшараның жас босанатуғын мәхәли жеткенде «баланың шырлаған даўысын еситип, жүрегим жазылып өлермен» деп қаладан сыртқа аң аўлауға кеткен болады. Гүлшара патшаға кетпе десе де, алдын болжап бир жаманлық истиң болатуғынын айтса да тыңламайды. Гүлшара толғатқанда, ол алтыннан дарак көмдирип, тиллә жүён тарттырып, жүёнге асылып, тислеп толғатады. Мине, усы көринислердің өзинен-ақ Шахидарап патшаның өз зайыбына қаншелли меҳрибан, қайырқом қостар екени көринип тур. Ал енди сондай жүрегі елжиреген патша мәккар тоғыз ханым, сырқия мәстан кемпир оған «Гүлшара бир күшик пенен бир пышық туўды» деп хабар еткенде, өсек сөзге инанады хәм Гүлшараны зинданға таслатады. Биз бул жерде онша ақыллы емес, ерме, аңгөдек патшаны көре-миз. Демек, Шахидарап патша болса да қарапыйым пуқарадан онша парк қылмаитуғын адам сыпатында көринеди. Шахидарап патша образы өзинің қоспалығы, көп сырлы көринислери менен оғада қызықлы.

«Шәръяр» дәстанының ишки мазмұнын үлкен ўақыялар қурайды. Ал, енди сол үлкен ўақыялар дәстан қаҳарманларының әтирапына топланады. Дәстан ўақыялары өзлеринің әпиўайылығына қарамастан, кем-кем шийеленисип тыңлаўшыны өзине тартып кетеди. Әсиресе қаҳарманлық дәстанлар да бул шегине жеткенше сүўретленеди. Бул дәстанлардағы образлардың жасалыуы эволюциясын сөз еткенимизде, мынадай бир халатты айта кетиўимиз керек. Қарақалпақ халқының ең көрнекли дәстанлары болған «Алпамыс», «Қоблан», «Қырық қыз», «Едиге» дәстанларындағы ўақыялар, қаҳарманлар образлары олардың сыртқы көриниси бойынша сүўретленеди. Ишки дүньясын ашыуға айтылатуғын болғанлықтан усындай усыл қолланылатуғын болса керек. Бул нәрсе қарақалпақ халық дәстанларын жазба түрінде тараған басқа халықлардың дәстанларынан мәселен, немислердің «Нибелунглар халқында жыр», французлардың «Роллан халқында жыр», испанлардың «Сид туўралы дәстан» деп аталатуғын дастанларынан айрықшаланып турады.

«Шәръяр» дәстаны тийкарынан алғанда дүнья халықларының мифологиялық-ертеклик дәстанларының қатарына кирсе де, ўақыяларды әпсаналық-фантастикалық бағдарда сүўретлесе де ондағы хәдийсе халатлар реалистлик турмысқа көп сәйкес келеди. Ал, хәр қандай аўызеки халық дөретпесинің реалистлик турмысқа сәйкеслендириуі, оның қаҳарманларының образын жанлы етип жасаўды талап етеди. Жанлы образ жасаў ушын қаҳарманның ишки кеширмелерин беріу алдыңғы орынларда туруы керек.

Мине, жоқарыда көрсетилген мысалларға ой жуўыртып қарағанда Шәръяр» дәстанындағы Гүлшара образы анағұрлым жанлы хәм турмыстың өзинен пишип алынғандай болып көринеди. Улыўма алғанда, қарақалпақ эпосларының айырықшалығы, ондағы халық-қызлардың ақыллығы батырлығы, бойынша ер адамлардан қалыспайды. Олар, соның менен бирге, меҳрибан ана, шаңарақтың тиреги, жас әуладты әл-пешлеп өсиретуғын инсан. Бул нәрсе қарақалпақ халық дәстанларының хәммесинің дерлик өне бойына таралған.

Дүнья әдебиятында хаял-қызлар халқында дәстанлар, поэмалар оғада көп. Олар аңыз-әңгимелер, әпсаналар, ертеклер, фантастикалық гүрриңлер сыпатында да тарқалған. Бирақ, қарақалпақ аўызеки халық дөретиўшилигиндей бийик шыңға көтеріле алмаған. Бул образлар қыялы фантастика, мифологиялық-ертеклик усылда жасалса да, халқықый реалистлик образлар қатарына киреди. Олар адам баласының хәммесине тән қәсийетлерге оғада бай. Бундай қәсийет басқа түркий тили халықлардың аўызеки дөретиўшилигинде оғада аз. Олар қарақалпақ халық дәстанларындағыдай жаўынгер, халыққа басшы, батыр азаматтың шын ақылғөйи дәрежесине көтеріле алмайды.

Эпос – бул миллеттің өмирбаянын билиуі ушын материаллық мәденият қалдықлары менен қатар артықмаш баҳалы қурал болып табылады. Онда халық қаҳарманы жасларға үлги, өрнек етип сүўретлейди. Эпос халықтың тарийхын, көзқарасын, үрп-әдетин, турмыс тиришилигин сүўретлейди. Мине, усы келтирилген пикирлерди есапқа алсақ, «Шәръяр» дәстанындағы Гүлшара образының идеялық бағдарын толық түсингендей боламыз.

Гүлшара өзинің тулабойына қарақалпақ халық-қызларының ең ағла қәсийеттерин топлаған. Ол меҳрибан ана, садық, пәк мухаббаттың үлгиси. Егер, керек болса қатты минез де көрсете алады. Сондай-ақ, Гүлшараның барлы ис-хәрекетлери, минез-құлқы дәстанды оқыған адамларда үлкен тәсир қалдырады.

Гүлшара образы, соның менен бирге, жасларға үлги, адамшылқ минездің хәмме ағла көринислерин өз бойына жәмелген образ. Соның менен қатар, Гүлшара ақ көкирек, парасатлы хаял.

Гүлшара өзинің қыйын тәғдирина қарамастан, өз перзентлерине қосылып, бахытлы болыу жолында мұптала болады.

Көллерден ушырдым қоңыр ғазымды,
Енди барай кимге айтарман арзымды,
Үйиң күйсин тоғыз бирдей ханымлар,
Таўып бергил улым менен қызымды,
Түсімде пирлерим қалмай келген,
Қол көтерип бизге пәтия берген,
Қызыр Илияс мен деп хабарын берген,
Атын Шәръяр деп нидә әйлеген,
Таўып бергил Шәръярдай улымды,
Түсімде пирлерим қалмай келген,
Бийпатпа, Бийби Марьяман деген,
Атын Әнжим дейип нидә әйлеген,
Таўып бергил Әнжим пери қызымды,
Жерди көкти халық әйлегей қудайым,
Зар жыласам төгилмей ме гүнайым,
Үйиң күйсин тоғыз бирдей ханымлар,

Қайда-қайда Әнжим менен Шәрәйрым.

Гүлшара өзинің тилеклеріне жетіу жолында аян-байтуғын хақ жүрекли, ерине садақ, пәк нийетли инсан. Оның ең жақсы ағла қәсийетлери - адамгершиликтің үлгиси.

«Шәрәйр» дәстанындағы Гүлшара образы каракалпак халқының уллы дәстанлары болған «Алпамыс» дәстанындағы Баршын, «Қоблан» дәстанындағы Құрт-

Әдебиетлар

1.Мақсетов Қ. Каракалпак халқының аўызеки көркем дөретпелери. -Нөкис: «Қаракалпақстан», 1996.

2. Шәрир. Каракалпак халық дастаны (Өтенияз хәм Қуламет жырау вариантылары). -Нөкис: «Қаракалпақстан». 1984.

РЕЗЮМЕ

Мақола «Шәрир» достонидаги хотин-қизлар образлари билан боғлиқ масалаларға бағишланган, жумладан, асосий қахрамоларнинг бири бўлмиш Гулшара образи кенг талқин қилинган. Ушбу таҳлил натижасида Гулшара образида мифо-фантастик элементлар мавжудлиги ҳақида хулоса қилинган. Чунончи, Гулшара образы қорақалпоқ аёлларининг миллий ўзига хослигини таърифловчи реалистик образ сифатида ҳам таърифланган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются некоторые вопросы женского образа в дастане «Шарияр», где Гулшара является главной героиней. В статье описывается и анализируется образ Гулшары. В результате анализа выявляются мифо-фантастические элементы данного образа. Образ Гулшары отражает национальные особенности каракалпакской женщины и показан как реалистический образ.

SUMMARY

The article deals with the issues of women's characters in the epos «Shariyar» where Gulshara is main heroine. The author describes and analyzes the image of Gulshara. In the result of the analysis there have been defined some mythical-fantastic elements of this character. Gulshara is a realistic image that reflects the national peculiarities of Karakalpak women.

Г.ЕСЕМУРАТОВА ГҮРРИҢДЕРИНДЕ ҲАЯЛ-ҚЫЗЛАР ОБРАЗЫНЫҢ ЖАСАЛЫҒЫ

З.К.Ктайбекова – үлкен оқытыўшы

Әженияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: қорақалпоқ адабиёти, эпик жанр, хикоялар, тематика, қахраман образы, конфликт, эпизод.

Ключевые слова: каракалпакская литература, эпический жанр, рассказы, тематика, образы героев, конфликт, эпизод.

Key words: Karakalpak literature, epic genre, stories, themes, image of the heroes, conflict, episode.

Гүрриң басқа әдебий жанрларға қарағанда өзинің қысқалығы, ықшамлылығы менен ажыралып турады. Ал, киши көлемли жанрға үлкен өмірлік ўақыяны жайластырыу ушын хәр қандай жазыўшыдан дөретиўшилиқ шеберлик талап етиледі.

Қаракалпак әдебиятында 90-жыллардағы гүрриң жанрының раўажланыўында, әсиресе, «Әмиўдәрәя» журналында жәрияланған гүрриңлер ҳаққында П.Алламбергенованың «Терең идеялы, көркем гүрриңлер керек» деген әдебий сын пикирдеги рецензиялық мақаласы [1:78], 1990-жыллар идеялық-тематикалық бағдарлары, образ жасау, миллий характер, шеберлик мәселелери ҳаққында И.Өтеўлиевтиң «Гүрриң жанрының мүмкиншиликлери» [2:75-78], «Шийрин мухаббат ҳаққында толқыў» [3] мақалаларында «Әмиўдәрәя», «Арал», «Арал қызлары» журналларында, айырым топламаларда жәрияланған гүрриңлер ҳаққында хәр тәрәппе таллау жасалған. Ал, ғәрезсизлик дәўиридеги каракалпак гүрриңлери өз изертлениўин күтип турған әҳмийетли мәселелерден болып табылады.

Г.Есемуратова да ҳаял-қыз жазыўшылар арасында усындай уқып хам талантқа ийе жазыўшылардан бири. Оның хәр қайсы шығармасында инсанды тәрбиялау, улыўма адамзатлық проблемалардан бири сыпатында алға қойылады. Халықтың миллий көзқарас, қәдириятларынан, менталитетинен келип шығып, терең, шийеленискен өмірлік ўақыяларға қурылған гүрриңлери хәр бир оқыўшыға ой таслайды. Жазыўшының гүрриңлеринде миллий мәдениет, шебер тил, руўхый байлығымыз –өзлгимиз, үрп-әдетлеримиз, бир-бирин тәкирарламайтуғын келбет хәм минез-кулыққа ийе қахарманлар бар. Усы қахарманлар ишинде мәрт, ержүрек, азамат, жаўынгер ер адам образлары, ҳаял-қызлар: келин, абысын, қыз апа, сиңли, ана, ене, дос, қайын апа, қыз перзент образы түрли қәсип ийелери: муғаллим, инженер, шыпакер, шабандоз, ер адамлардан: ата, қайын ата, отағасы, ел

қа, «Қырық қыз» дәстанындағы Гүлайым, «Едиге» дәстанындағы Ақбилек образлары менен қатар турады.

Улыўма алғанда, «Шәрәйр» дәстанындағы Гүлшара образы гуманизмнің жайнаған үлгиси менен суўғарылған. Биз оның ағла ҳәрекетлери арқалы ана-апаларымыздың, қарындасларымыздың ең гөззал қәсийетлерин көз алдымызға келтиремиз.

ақсақалы, бий, қайнаға, қайын, күйеу, күйеу бала сыяқлы түрли образлар бар.

Жазыўшы гүрриңлер курамында шешенлик сөзлерден, астарлы мазмунға ийе пикирлерден, турақлы сөз дизбеклеринен, нақыл-мақаллардан, афоризмлерден де тийисли орынларда пайдаланыўға үлкен итибар қаратады.

Жазыўшы Г.Есемуратова өз гүрриңлеринде ҳаял-қызлар образының шебер дөретиўшиси. Жазыўшының «Дүўдендеги дәптер» гүрриңлер дүркининде оғада қызықлы гүрриңлер орын алған. Олардан: «Секирип баратырған бармақлар», «Кергидеги пул» «Ўәдесин аңлар», «Маңлайыңнан сүйемен», «Өзи сынған ийнек» гүрриңлеринде ана образы түрлише сәўлеленеди.

«Секирип баратырған бармақлар» гүрриңинде пүткиллей ғайрытәбийий ўақыялар сөз етиледі. Бунда ўақыя Абат хәм Хәсенбай деген еки баланың ойсызлығы, ерегисиўи нәтийжесинде жүзеге келеди. Еки баланың биреўи шуканақты қазыўда оннан түскен топырақты жерге түсирмей қақшып ала алмайсаң деген ерегис пенен, Абат хәм Хәсенбайдың бармақларын бел менен шаўып алады. Бармақлар сыртқа ушып түседі.

Бул ўақыядан хабар тапқан кемпир апасы жылап жүрип, ақлығының бармақларын терип алады. Ал, Хәсенбайдың анасы үйине келиўге қорқып қашып кеткен баласын излеп бир хәпте даўамында түнлерде даўыс салып зарланып жылайды. Ананың: «балам бир жерде өлип қалған», -деген ойы. Бул гүрриңде лирикалық қахарман: Абаттың анасы аўыл айланып күни-түни зарланады. Оның даўысларын түнлерде еситкенде қуйқамай түршигип, хаўлығып шығатуғын едик.» [1:87].

Бул ўақыяда итибарсызлықтың ақыбети үлкен орны толмас өкинишке алып келгенлиги, бир ананың улы өмірлік мүгедек, майып болып қалыўы, ананың азаплы өкиниши, хәсирети сөз етилген.

Ал, «Өзи сынған айна» гүрриңинде таза топты үйде теўип ойнап баласы айнаны сындырып алыўы хәм айнаны «өзи сынып қалды» деп өтирик сөйлеўи, анасы